

BILA JEDNOM JEDNA OMLADINA: MLADA BOSNA IZMEĐU MUČENIŠTVA ET NERAZUMIJEVANJA

IL ÉTAIT UNE FOIS UNE JEUNESSE: LA JEUNE-BOSNIE ENTRE LE MARTYRE ET L'INCOMPRÉHENSION

***Résumé:** ce texte traite du caractère national et idéologique de la Jeune-Bosnie et de l'époque dure et éprouvante dans laquelle ces jeunes ont vécu. L'objectif principal est de situer la Jeune-Bosnie dans le contexte politico-culturel large afin de donner une image et un jugement le plus réaliste possible de ce mouvement politique, culturel et social unique et qui devançait les temps. D'où son incompréhension et le manque de la valorisation historique, causés par la profonde crise politique et sociale que vit la Bosnie-Herzégovine d'aujourd'hui.*

***Mots-cles:** Bosnie-Herzégovine, Serbie, Autriche-Hongrie, Jeunesse, Jeune-Bosnie, Sarajevo, Attentat, Gavrilo Princip, Crise de juillet 1914.*

***Sažetak:** U radu se razmatra nacionalni i ideološki karakter Mlade Bosne i teško i izazovno vrijeme u kojem su djelovali. Ovaj tekst namjerava staviti Mladu Bosnu u jedan širi istorijsko-kulturni kontekst kako bi se dala što realnija slika i ocjena ovog jedinstvenog političkog, kulturnog i socijalnog pokreta koji je išao znatno ispred svog vremena. Nesavršenost i zamršenost današnje Bosne i Hercegovine koja proživljava duboku političku i društvenu krizu uzrok su opšte i istinske istorijske valorizacije Mlade Bosne.*

***Ključne riječi:** Bosna i Hercegovina, Srbija, Austro-Ugarska, Omladina, Mlada Bosna, mladobosanci, Sarajevo, Atentat, Gavrilo Princip, Julska kriza 1914.*

Uvod

Šesnaestogodišnji Đuzepe Macini (1805-1872), budući italijanski filozof, pisac, revolucionar, patriota i borac za italijansko ujedinjenje, posmatrao je 1821.

---

* историчар и дипломата из Сарајева

godine u svojoj rodnoj Đenovi pobunu karbonara – tajnih italijanskih društava sa izraženom antihabzburškom notom –, pratio gušenje njihove bune, kao i odlazak pobunjenika u dalje borbe, u Španiju. Za istinske buntovnike koji žele promjene u društvu borba je uvijek neprestana. Gledajući te odvažne i nepokolebljive borce, u duši mladog Macinija nešto se promijenilo i on je tada shvatio “da se može, dakle mora, boriti za slobodu Otadžbine”¹. Tom zadatku on će posvetiti svoj život pa je, doživjevši konačno ujedinjenje Italije 1870. godine, mogao mirno umrijeti dvije godine poslije.

U dvadeset šestoj godini, Đuzepe Macini 1831. osniva organizaciju *Mlada Italija* (Giovine Italia), inspirisanu socijalističkom idejom i sa osloncem na mlade. Mladoitalijani su smatrali da će se cilj kojem streme – ujedinjenje Italije – moći ostvariti obrazovanjem i stalnom borbom. Biranim riječima, Macini neprestano začinje i razvija patriotski kult kod mladih. Tako u djelu *Mladima Italije* veli: “Otadžbina je instinkt koji je Bog usadio u vaše srce, glas koji stiže do vas iz grobava vaših Velikana [...] i govori vam da ste braća koja moraju imati samo jednu Zastavu [...] Otadžbina je kuća za čovjeka, a ne za roba”².

Inspirisan Macinijevim djelom i Mladom Italijom, u svojoj dvadesetoj godini života, Vladimir Gaćinović, srpski filozof, pisac, revolucionar, patriota i borac za jugoslovensko ujedinjenje piše 1910. godine jedan kratki tekst u *Kalendaru Prosvjete* pod naslovom *Mlada Bosna*. Gaćinovićev tekst je spontano postao program mladih Bosne i Hercegovine. Jedna i po stranica objavljena u časopisu stvorila je organizaciju *Mlada Bosna* čiji će neformalni član postati svako ko Gaćinovićeve riječi doživi kao svoje riječi i svoje ideje i ideale: “Velika dela staju velikih muka [...] Naša zemlja puna je mrtvih i neprobuđenih snaga, koje treba uneti u život [...] Mladi bosanski pokret za obnovu svoje zemlje mora se temeljiti na dubokoj, ogromnoj ljubavi prema narodu i velikoj tvoračkoj veri u samog sebe. Nikakva sila ne sme tu ljubav ugasiti i nikakva nevolja tu veru poljuljati [...] Tako, sporim i malim radom izvršiće se najveći proces u životu naroda, oslobođenje njegovo iz tamnice i dizanje njegovo do duhovne slobode i moralne nezavisnosti”³.

Prije nego što je Gaćinović napisao svoj tekst o Mladoj Bosni i govorio o potrebi stalne akcije, omladinci iz Bosne i Hercegovine nisu mirovali i već su se odranije instiktivno organizovali i djelovali. Moglo bi se kazati da je Mlada Bosna počela postojati prvog dana kad je prvi omladinac u Bosni i Hercegovini, poput Macinija, spoznao da je rođen da u društvu igra aktivnu a ne pasivnu ulogu. Teško je odrediti godinu, ali ta svijest se svakako razvija krajem devetnaestog vijeka. Ga-

¹ “Che si poteva, e quindi si doveva, lottare per la libertà della Patria“. Vidi više u: Indro Montanelli, *L'Italia giacobina e carbonara*, Milano, 1972.

² “Voi cercate la Patria. Un istinto che Dio ha infuso nel vostro core, una voce che vi viene dalle sepolture dei vostri Grandi [...] vi dicono che siete fratelli, chiamati ad avere una sola Bandiera. [...] La patria è la casa dell'uomo, non dello schiavo.“ (Giuseppe Mazzini, *Ai giovani d'Italia*, 1859)

³ Vladimir Gaćinović, “Mlada Bosna“, *Kalendar Prosvjeta za godinu 1911*, br. 4, Sarajevo 1910, str. 92-94. Veoma često se pominje 1911. godina kao datum “rođenja“ Mlade Bosne. Treba naglasiti da je Kalendar Prosvjete za 1911. godinu pojavio u javnosti već 1910. godine.

ćinović je, međutim, svojom karizmom i svojim tekstovima uspio okupiti pod onu zastavu o kojoj je govorio Macini sve one mlade ljude koji su se najljepše pod njom osjećali. On je bio neformalni ideolog i vođa svih mladih revolucionara u Bosni i Hercegovini koje je potpuno opsjenio. Božidar Purić veli da je Gaćinović “držao pola revolucionarne Bosne u svojim rukama, skoro sve mlade popove i učitelje imao je sa sobom. To je bila njegova snaga. Nepoverljivi prema svakome, seljaci su ga voleli jer su ga razumeli, jer je bio njihova krv i njihova kost”⁴. Vladimir Gaćinović je žrtvovao svoj nesumnjivi književni talenat zarad patriotske borbe kojoj je posvetio skoro sve mjesece svog kratkog života. Bio je jedan od brojnih mladobosanaca koji su zbog pojačane ljubavi prema svom neslobodnom narodu rano sagorjeli. Ne dočekavši slobodu, Gaćinović je 1917. umro u Švajcarskoj otprilike u istoj dobi kad je Macini osnivao Mladu Italiju, u dvadeset i sedmoj godini.

Vratimo se ponovo u Italiju: mlada slovenačka kuharica iz Gorice, Josefina Oberdank u Trstu 1858. godine rađa sina Vilhelma. Taj oduševljeni pristalica Đuzepe Macinija, kao gradski stipendista stiže u Beč 1877. godine u Politehničku školu. U martu 1878. bio je mobilizovan u austrougarsku vojsku s kojom je, po odluci Berlinskog kongresa u julu 1878. godine, trebao okupirati Bosnu i Hercegovinu. Oberdank odmah dezertira i bježi u Rim gdje je nastavio studij i gdje se pridružio italijanskom iredentističkom pokretu. Upoznao je svog idola Đuzepe Garibaldija, čiju sliku je držao pokraj Isusove. Kad je čuo da će car Franjo Josif doći u Trst 1882. godine na „proslavu“ 500 godina od austrijske okupacije, Vilhelm Oberdank, koji je postao Đuljelmo Oberdan, je to smatrao uvredom⁵ i odlučio da ubije cara. Govorio je da se Trst može vratiti majci Italiji samo ličnim žrvama italijanskih rodoljuba sa kojima se bio povezao. Oberdan je krenuo iz Rima u Trst sredinom septembra 1882 sa specijalno ubitačnim bombama koje je izumio neuspjeli atentator na Napoleona III, Feliče Orsini. Oberdan je, međutim, uhvaćen blizu Trsta, u mjestu Ronki, jer su neki od urotnika radili za austro-ugarske službe. Prilikom hapšenja ranio je jednog žandarma. Na saslušanju je priznao da je želio ubiti cara Franju Josipa. Osuđen je na smrt vješanjem i obješen 20. decembra 1882. godine⁶. Odmah poslije smrti postao je heroj i mučenik, a iredentistički pokret u Trstu dobio je krila. Tokom Prvog svjetskog rata Oberdanovo ime je često pominjano kao primjer italijanske nacionalne svijesti iako faktički nije učinio nikakav podvig. Bez obzira na to, danas u Italiji mnoge ulice i trgovi nose Oberdanovo ime, u dva grada nalaze se njegove statue. Na stotu godišnjicu pripreme atentata, 1982. godine, italijanski predsjednik Đovani Spadolini je uporedio Oberdana sa Isusom jer su obojica bila spremni na žrtvu za čovječanstvo.

Na stotu godišnjicu atentata u Sarajevu srpskog Macinija Vladimira Gaćinovića skoro niko ne pominje, a Gavrilo Princip se u dijelu Bosne i Hercegovine ne poredi sa Isusom nego sa đavolom. Ostrašćene mase i politički mediji uz takt naučnika u

⁴ Pero Slijepčević (ur.), *Spomenica Vladimira Gaćinovića*, Sarajevo 1921, 97.

⁵ Tako će mladobosanci tumačiti posjetu Franje Ferdinanda na Vidovdan.

⁶ Vidi više u: Alfred Alexander, *L'affare Oberdank, miti e realtà di un martire irredentista*, Milano 1977.

službi politike u Gavrilu Principu najčešće vide fanatizovanog hladnokrvnog ubicu i teroristu koga je u šaci držala Crna ruka.

Paralela sa italijanskim nacionalnim pokretom mogla se lako napraviti i sa drugim zemljama tog vremena pod austrougarskom vlašću. Fenomeni su istovjetni, omladina je potpuno identičnog duha u Hrvatskoj, u Sloveniji, Češkoj, Poljskoj pa i Ugarskoj, borbena je, odlučna i nezaustavljiva; neprijatelj im je zajednički, metode borbe su iste, a heroji i mučenici od prije sto godina u svim zemljama nisu zaboravljeni i o njima se govori u hvalospjevima. Bosna i Hercegovina je tu jedini izuzetak. Šta se dogodilo u posljednjih sto godina da cijeli svijet slavi svoje heroje iz istorije koji su se borili za slobodu, a da jedino u Bosni i Hercegovini njeni najbolji momci koji su između života i slobode birali slobodu, koji nisu osjećali nikakve međusobne vjerske razlike, koji su bili čvrsto vezani za svoje rodno tlo... danas umiru po drugi put i brišu im se svi tragovi? Istorija i razum imaju odgovor ali kad se on izgovori nema ko da ga čuje, a kad se napiše nema ko da ga pročita. Je li to samo ludilo pomiješano sa mržnjom koje ne da razumu da dođe do riječi ili je to prokletstvo cijelog jednog prostora? Ako ni zbog čega drugog, svi mladobosanci su bili veliki heroji jer su vjerovali da će svoj život žrtvovati da bi sto godina poslije živjeli neki bolji ljudi. Naivni mladi sanjari.

„Pas svakoji svoje breme nosi; nove nužde rađu nove sile“, veli Njegoš u Gorskom vijencu. Da na početku dvadesetog vijeka vremena na Balkanu nisu bila onako teška i prelomna, ne bi bilo ni Mlade Bosne jer takva vremena mogla su uglavnom izroditi strasne pjesnike ili nepomirljive buntovnike ili jedno i drugo u isto vrijeme. Svoju istorijsku misiju Mlada Bosna je odigrala časno i primjerno, ali i doživjela čestu nezahvalnu sudbinu odabranih i rijetkih koji u drugim vremenima i u neslobodnim i bolesnim svjetovima ostaju ili nedovoljno shvaćeni ili nepravilno ocijenjeni, ili su, u ekstremnim slučajevima, ocrtani mračno-crnim bojama. Zato se danas Mlada Bosna uglavnom posmatra izvan istorijskog konteksta, vezuje isključivo za atentat u Sarajevu, a o karakteru Mlade Bosne raspravlja se iz aktuelne političke perspektive. Ovaj tekst namjerava staviti Mladu Bosnu u jedan širi istorijsko-kulturni kontekst kako bi se dala što realnija slika i ocjena ovog jedinstvenog političkog, kulturnog i socijalnog omladinskog pokreta koji je išao znatno ispred svog vremena.

Istorijske pretpostavke atentata u Sarajevu

Postoji snažna istorijska veza između 1875. i 1914. godine u Bosni i Hercegovini. Seljačkim ustankom 1875. započela je velika istočna kriza završena Berlinskim kongresom 1878, te nestankom osmanske uprave u Bosni i Hercegovini i njenom okupacijom od strane Austro-Ugarske. Sarajevskim atentatom 1914. započeo je Prvi svjetski rat koji se završio 1918. potpunim nestankom Austro-Ugarske. Kao što je 1875. ustanak bio izraz dubokog nezadovoljstva domaćeg stanovništva Bosne i Hercegovine viševjekovnom osmanskom upravom, tako je 1914. atentat bio izraz

dubokog nezadovoljstva austrougarskom višedecenijskom upravom. Bile su to zapravo dvije erupcija narodnog vulkana koji se aktivira kad temperatura neizdrživosti dosegne vrhunac. Svaka pojedinost iz bosansko-hercegovačke istorije od 1878. do 1914. godine organski je povezana sa atentatom, a naročito pred kraj ovog perioda, u vrijeme kad su se ispred nemilosrdne i moćne Dvojne monarhije isprсили mladi ljudi čiju energiju i snagu nije mogla savladati iako je bila stotruko jača. Punjenje Gavrilovog pištolja započelo je zapravo prvog dana ulaska Habzburškog carstva u Bosnu i Hercegovinu. Metak koji je ispaljen negdje na razmeđu vijekova putovao je dugo, a usmjeravalo ga je ka cilju more mladih nezadovoljnika i slobodoljubaca.

Istorija je htjela da pomenuti metak – koji je u nedjelju 28. juna 1914. desetak minuta prije jedanaest sati pogodio habzburškog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju – smrtno rani viševjekovno Habzburško carstvo. Izdisaju Carstva pomogli su uzdasi Jugoslovena za slobodom, ali su ipak na konačnu smrt Austro-Ugarsku osudili zapadni kabineti, oni čija ja riječ uvijek posljednja.

Bosna i Hercegovina na razmeđu svjetova

U trenucima kad su, mnogo teže nego što su očekivale, austrougarske trupe ulazile u tada već bivše osmanske pokrajine, avgusta 1878. godine, razdaljina između Bosne i Hercegovine i Evrope nije se mjerila u kilometrima nego u vijekovima. To ljeto 1878. za Bosnu i Hercegovinu nije bilo obično kao minula ljeta, godine, decenije i vijekovi provedeni pod osmanskim upravom. Ovog ljeta stiglo je na vrata Bosne i Hercegovine jedno zapadno carstvo koje je trebalo tu zemlju da otrgne od istočnog zagrljaja. Počela je nova istorija Bosne i Hercegovine. Ali je u isto vrijeme počela i borba protiv te nove istorije, jer se muslimansko i pravoslavno stanovništvo većinom nije nikad pomirilo sa germanskom okupacijom BiH.

Muslimani su pružili svakako najjači oružani otpor. To je bio prvi i frontalni način sukoba sa osvajačem. Poslije konačnog osvajanja, dio muslimanskog stanovništva koje nije moglo prihvatiti novu hrišćansku vlast brzo je napustio Bosnu i Hercegovinu. Srpsko pravoslavno stanovništvo, koje je činilo većinu žitelja u BiH, takođe je učestvovalo u oružanom otporu austrougarskoj okupaciji. To je stanovništvo po inerciji i navici permanentno bilo nezadovoljno vlašću, kako nekad osmanskim, tako sad habzburškom. Kao i muslimani koji su vjerovali da će se ponovo uspostaviti osmanski suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom, Srbi su vjerovali da će kad-tad Srbija osloboditi Bosnu i Hercegovinu pa su svoju budućnost svakako gledali u zagrljaju sa Srbijom.

Danas se voli kazati da je Austro-Ugarska zapravo došla u Bosnu i Hercegovinu u civilizatorsku misiju. To je djelimično i tačno, s tim što treba uvijek imati na umu da je sve što je radila u Bosni i Hercegovini, Austro-Ugarska radila zbog sebe, a ne zbog tih zaostalih pokrajina prema čijem je stanovništvu sve do svog raspada osjećala prezir. U suštini priča o civilizacijskim motivima pokoravanja

Bosne i Hercegovine liči na savremene vojne intervencije u svijetu koje imaju za cilj uvođenje demokratije i slobode. Stvarni motivi osvajanja Bosne i Hercegovine bili su, naravno, drukčiji i mnogo konkretniji. Oni su bili političke, strategijske i ekonomske prirode. Na političkom planu, osnovni cilj Austro-Ugarske bilo je sprečavanje srpskih i jugoslovenskih nacionalnih ideja, nekompatibilnih sa širenjem Habzburgovaca na Balkanu. Na strategijskom planu, najvažnije je bilo osigurati dominantnu poziciju na osnovnim balkanskim putevima, a na ekonomskom planu cilj je bio ovladati svim bogatstvima Bosne i Hercegovine i osigurati trgovinske veze sa Istokom.

Bilo kako bilo, po ulasku Habzburškog carstva zemlja je oživjela jednim sasvim drugim životom i uspon je bio očigledan. Uopšte gledano svi su bili zadovoljni što tiho i sigurno nestaju korupcija, anarhija, javašluk, nered, a što se uvodi red i zakon (*Recht und Ordnung*). Zbog toga je druga generacija lokalnog stanovništva postajala sve lojalnija prema novom gospodararu, naročito one grupe redovno snalažljivih pojedinaca svih vjera. Stvaralo se jezgro Habzburškom carstvu iskreno lojalnih stanovnika muslimanske i pravoslavne vjere. Sve do kraja austro-ugarske uprave, međutim, ovo će jezgro ostati uglavnom malobrojno i ograničeno na privilegovane i bogate grupe ljudi, poglavito preduzetnike kojima je očuvanje Austro-Ugarske postao socijalno-politički interes. S druge strane, od prvog dana, Dvojna monarhija je uživala skoro jednoglasnu podršku katoličkog stanovništva koje je pozdravilo dolazak u Bosnu i Hercegovinu jedne stare katoličke dinastije.

Juna mjeseca 1882. počinje značajan period austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini. Te je godine novi habzburški zajednički ministar finansija postao Benjamin Kalaj (1839-1903), a time i upravitelj Bosne i Hercegovine. Ostao je na vlasti do svoje smrti 1903⁷. Bilo je to nesumnjivo vrijeme opšteg napretka i modernizacije tih bivših osmanskih provincija. Pozitivne strane te vladavine imale su i svoje naličje. Najteži Kalajev zadatak bilo je sučeljavanje sa nacionalnim i vjerskim realnostima u Bosni i Hercegovini. Suočivši se sa svakodnevnim jačanjem nacionalnih osjećanja koji su predstavljali opasnost po Habzburško carstvo, umjesto da vrlo oprezno i mudro pristupi rješavanju nacionalnog pitanja, Kalaj se opredijelio za strogu policijsku kontrolu svih nacionalnih aktivnosti svake nacionalne grupe. Jednostavno rečeno, niti jedan nacionalni osjećaj južnih Slovena nije smio postati suviše snažan. Što se više razvijala njihova nacionalna svijest, to su policijske reakcije bile veće i nemilosrdnije. Čini se da je Kalaj sa svakom novom godinom svoje uprave sve više naivno vjerovao da će energične mjere omogućiti da se u stanovništvu razvije osjećaj pripadnosti Habzburškom carstvu. Tu svijest, međutim, mogli su steći uglavnom doseljenici iz Austro-Ugarske koji nisu pripadali autohtonom stanovništvu, kao što su Poljaci, Česi, Slovaci, Mađari itd. Pomenuto jezgro lokalnog preduzetnog i privilegovanog stanovništva koje je mudro i pragmatično iskoristilo austro-ugarsku okupaciju, bilo je više lojalno Carstvu nego što su imali osjećaj da mu duhom pripadaju. Srpsko privilegovano stanovništvo bilo je uistinu lojalno Beču, ali

⁷ Najbolja knjiga o Kalaju i njegovoj aktivnosti u BiH i dalje je: Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1987.

je nacionalno ipak sasvim naginjalo Beogradu. Sav ostali dio stanovništva razvijao je prirodno i spontano svoja nacionalna osjećanja koja su se sve više neminovno nalazila u direktnoj opoziciji sa državnom idejom Carstva. Striktne policijske mjere kojima je vlada pokušavala oslabiti i sputati nacionalnu energiju samo su davale snagu krila srpskom i hrvatskom nacionalnom pokretu.

Osim pokušaja razvijanja svijesti lojalnosti Habzburzima, Kalaj se naročito potrudio da tokom posljednje decenije devetnaestog stoljeća formira vještačku bosansku naciju. Taj vrlo ozbiljan i sistemski pokušaj stvaranja jedne i jedinstvene nacije različitih religija doživio je potpuni neuspjeh prije svega zbog toga što proces nije krenuo spontano iz masa već je vođen iz dvorskih salona. Ali suštinski razlog neuspjeha je pogrešno odabran trenutak: Kalaj je pokušao da ugasi nacionalnu svijest Srba i Hrvata u trenutku kad je ona dosegla svoj vrhunac. Taj apsurdni proces pravljenja vještačke nacije tim više je apsurdniji što je je Kalaj, dok je bio generalni konzul Austro-Ugarske u Beogradu (1869-1875) smatrao da stanovništvo Bosne i Hercegovine predstavlja integralni dio srpskog naroda, što je i objavio u svojoj knjizi Istorija Srba⁸. Svojom djelatnošću u Bosni i Hercegovini do 1903. godine ne samo da je demantovao sebe nego je i zabranio i svoju vlastitu knjigu!

Tokom vladavine, Benjamin Kalaj je neprestano pokušavao da produbi jaz među lokalnim stanovništvom. Još prije nego što će postati ministar finansija, Kalaj je, kao politički direktor Ministarstva spoljnih poslova Habzburškog carstva, poslao jedan memorandum caru Franji Josifu 1877. godine gdje je pomenuo da “vjerska podjela u Bosni i Hercegovini predstavlja veoma povoljnu priliku za habzburške vlasti, priliku koju treba iskoristiti.“ Ova rečenica jednostavno sročena sa par riječi postaće usud Bosne i Hercegovine. Kalaj je u potpunosti uspio u svojoj misiji dubokih nacionalnih podjela u Bosni i Hercegovini. Po tome će se najlakše pamtiti njegovo vrijeme. Rušiće se carstva i kraljevine, režimi i vlade, dolaziće i prolaziće ratovi i vojske, mijenjaće se ljudi i običaji... sve će prolaziti samo će podjele postojano ostajati u Bosni i Hercegovini.

Jugoslovenska omladina⁹ uoči prvog svjetskog rata

Za razliku od stare i srednje generacije svih vjera u Bosni i Hercegovini koje uopšte nisu bile sklone borbi protiv Austro-Ugarske i koje nisu održavale međusobne prisne i česte kontakte ne samo na teritoriji bivše Jugoslavije, nego ni unutar Bosne

---

⁸ Benjamin von Kallay, *Geschichte der Serben*, Budapest, 1878.

⁹ Ovdje moramo dati jednu metodološku napomenu: pod izrazom “mladi“, “omladina“, “mlada generacija“ i slično, sve vrijeme podrazumijevamo isključivo rijetke i odabrane omladince koji se nisu mirili sa stanjem u društvu i koji su to nezadovoljstvo izražavali na razne i uvijek vidljive načine, bilo da se radi o Sloveniji, Hrvatskoj ili Bosni i Hercegovini. U Sloveniji oni su procentualno predstavljali minoran broj, u Hrvatskoj nešto veći i značajniji, naročito u cijeloj Dalmaciji, kao i u Bosni i Hercegovini. Ali svuda su predstavljali veliku manjinu. Dodajmo i da su oni, iako malobrojni, ipak davali i ostavljali snažan pečat u društvu i da su oni, a ne amorfne i inertne mase, pravili istoriju, a ne samo živjeli u njoj.

i Hercegovine, mlada generacija, generacija onih koji su rođeni u posljednje dvije decenije 19. vijeka, proširila je saradnju među mladima Bosne i Hercegovine ali i u svim južnoslovenskim pokrajinama pod habzburškom upravom: u Sloveniji, Hrvatskoj, Slavoniji, Vojvodini, Istri i Dalmaciji. Prvi znaci obnovljene solidarnosti među tim pokrajinama pojavili su se 1903. godine.

U Srbiji je 11. juna 1903. ubijen kralj Aleksandar Obrenović pa je došlo do smjene dinastije. Savremena Evropa negativno je reagovala na kraljevsko prolivanje krvi, a neke zemlje (koje čak nisu bile neprijateljski raspoložene prema Srbiji) povukle su svog ministra iz Beograda. Činilo se da će zemlja ostati izolovana. Međutim, sretna okolnost za Srbiju bila je politička i narodna filozofija novog kralja Petra I Karađorđevića. Njegov dolazak na čelo Srbije naglo je izazvao opšte poboljšanje stanja: mnogo ustavniju vladavinu, popuštanje korupcije, finansijsku staloznost, i usljed svega toga obnavljanje cjelokupnog privrednog života. Kralj se vrlo brzo pokazao kao izrazito demokratski vladar i narodni sluga koji će za par godina od Srbije napraviti jednu od najdemokratskijih zemalja u Evropi¹⁰. Njegova karizma i njegov način vladavine donijeli su Srbiji veliku popularnost u okruženju. U evropskom kontekstu Srbija je izazivala divljenje zbog svoje ruralne demokratije i velikih sloboda. U južnoslovenskim zemljama pod habzburškom vlašću, međutim, ta popularnost se pretvorila u želju da Srbija postane Pijemont buduće Jugoslavije. Vrlo je zanimljiv jedan događaj koji se dogodio 23. juna 1903. na željezničkoj stanici u Beču gdje se okupila grupa mladih Slovenaca, znajući da će kroz tu stanicu proći budući kralj Srbije. Kad su ugledali Petra Karađorđevića, mladi Slovenci su ga oduševljeno pozdravili usklikom “Živio jugoslovenski kralj!”. Proročanske riječi izgovorene usred Austro-Ugarske, riječi koje su najavljivale skorbu smrt jednog višenacionalnog carstva i rađanje jedne nove višenacionalne jugoslovenske države. Istovremeno, iza 1903. godine u Hrvatskoj se javilo novo mlado pokoljenje “Srbohrvata” odgojenih u Pragu, Beču, Gracu, koje ne prihvata oportunitizam vladajućih slojeva i koje kreće u politiku “novog kursa” koja privileguje zajednički rad i djelovanje Hrvata i Srba.

Savremena politizacija života u zemljama bivše Jugoslavije onemogućila je da se objektivno i istorijski precizno ocijeni, naročito u BiH i u Hrvatskoj, karakter srpske države u periodu 1903-1914. Mladi ljudi iz današnje Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine koji su putovali u Srbiju u tom periodu, a putovali su relativno često, mogli su lako primijetiti ogromnu razliku između zemlje u kojoj žive i Srbije. Austro-Ugarska je svakako bila mnogo snažnija od Srbije u finansijskom, ekonomskom i industrijskom pogledu, ali je blagodeti tog bogatstva uživao proporcionalno malo broj ljudi. Međutim, ako se politički život svodi na pitanje sloboda, prava i demokratije – a to je mnogo višeanimalo omladinu – onda se bez sumnje može kazati da je Srbija bila znatno ispred Austro-Ugarske. Mladi iz Carstva lako osjećaju da u nezavisnoj Srbiji njihove generacije odrastaju u potpuno drukčijim i boljim političkim okolnostima. Omladina u Srbiji nije imala potrebu da se bori za slobodu koje

¹⁰ Vidi iscrpnu i sjajnu biografiju Kralja Petra u: Dragoljub R. Živojinović, *Kralj Petar I Karađorđević*, 1-3, Beograd 1990, 1994.

je iza 1903. godine bilo u izobilju. Povrh svega, slovenske zemlje u zapadnom susjedstvu jezički i nacionalno su se osjećali mnogo bliže Srbima nego Austrijancima ili Mađarima. Treba znati da se Srbija u Sloveniji, Hrvatskoj ili Bosni i Hercegovini (govorimo samo o zemljama pod habzburškom vlašću) nije doživljavala isključivo nacionalno već i politički i kulturno, kao domovina slobode i slobodne misli i duha koji su tadašnjoj omladini bili važniji od hljeba. Kad Gavrilo Princip kroči prvi put u Srbiju on klekne i poljubi zemlju. On svakako ljubi otadžbinu svoje braće, ali on prije svega ljubi domovinu slobode. Upravo to i sa istom strašću vide u Srbiji mladi Slovenci i mladi Hrvati. Ideju izlaska iz okvira Austro-Ugarske i ulazak u okvire Srbije jednostavno i nadahnuto su ispjevali mostarski đaci, kao njihov odgovor na “narodno veselje” organizovano povodom proslave jubileja Franje Josipa koji je 1908. godine slavio šezdesetogodišnjicu svoje vladavine: *Još dva dana / Pa će otić’ Frana, / Još par noći / Pa će Petar doći.*

Austro-Ugarska je sigurno imala razloga da se zabrine zbog političkog pravca u jugoslovenskim zemljama koji je išao u suprotnom pravcu od onoga koji je ona željela. Uvidjevši da Srbija u svakom pogledu jača, da hrvatsko-srpska sloga u Hrvatskoj takođe jača i da polako preuzima vlast, da Srbi van Srbije očekuju od Srbije da ih oslobodi, da lokalno pravoslavno i muslimansko stanovništvo ne želi da se pomiri sa stranom okupacijom, a da muslimani očekuju povratak sultanove vlasti, Austro-Ugarska je iza 1906. godine, kao svoj odgovor, aktivno i neprestano pripremala aneksiju Bosne i Hercegovine. Te godine, zauzimanjem prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, ministar spoljnih poslova postao je Alojz fon Erental (1854-1912), a šef generalštaba Konrad fon Hecendorf (1852-1925). Ovaj posljednji je uoči aneksije, u memorandumu Franji Josifu od 17. aprila 1908. predlagao iznenadni preventivni napad na Italiju i Srbiju. Erentalu je pisao da se “rješenje jugoslovenskog pitanja može naći samo u Srbiji smjelim naletom, čiji će krajnji cilj biti aneksija Srbije“. Istovremeno Erental sekretaru njemačkog ministarstva spoljnih poslova u povjerenju izjavljuje da je cilj njegove balkanske politike “potpuno uništenje Srbije.“

Srbi i muslimani dočekali su aneksiju Bosne i Hercegovine, 7. oktobra 1908. kao veliki vlastiti poraz koji ih je još jednom, možda i posljednji put, zbližio. Poslije tog datuma njihovi putevi se razilaze. Ako su godinama vjerovali da će se vratiti sultanova vlast u Bosnu i Hercegovinu, iza 1908. muslimani se sve više mire sa situacijom i gledaju kako da najbolje prođu u novim okolnostima. Smrću Ali-bega Firdusa 1910. godine, muslimanskog lidera koji je čitav život provodio politiku bliskosti sa Srbima, veliki dio muslimana se sudbinski udaljavava od Srba, a dodatno približava vlastima i Hrvatima.

Pravu saradnju i solidarnost, međutim, sačuvali su pripadnici najmlađe generacije. Ta je generacija potpuno drukčija i instinktivno osjeća ono što stariji od njih ili ne vide ili ne žele da vide: nema Sabora, nema slobodne štampe, guše se ili onemogućavaju narodna prava, škola je vrlo malo, policajaca više nego učitelja. Intertna i relativno dobrostojeća starija generacija zadovoljavala se sitnim ustupcima koje im je Kalaj povremeno i rijetko davao. Mladog generaciji sitni ustupci, međutim,

nisu ništa značili. Umjesto nesloge, omladina govori o prednostima jedinstva i na njemu praktično radi. U tom periodu opšteg previranja počeo se javljati jedan sasvim nov pokret među naraštajem koji je pristizao, koji se nije ograničavao više na malobrojnu klasu intelektualaca nego se ragrutovao sve više iz narodnih masa po svim jugoslovenskim pokrajinama. Politička je situacija bila tako promjenjiva i neodređena, svuda po jugoslovenskim krajevima, da su mladi ljudi u dobu kad je trebalo da se sasvim posvete svojim studijama i svojim đачким vježbama i rasonodama odlučili da svoj život posvete političkom angažmanu i to je ono što je snažno obilježilo istoriju početka dvadesetog vijeka u jugoslovenskim zemljama pod habzburškom vlašću.

U Sarajevu se 1911. godine osniva “Srpsko-hrvatska napredna organizacija“, čiji je prvi predsjednik bio Ivo Andrić. Pristalice te organizacije koja se sastojala isključivo od izuzetno mladih ljudi nacionalno su se osjećali kao Srbo-Hrvati, Hrvato-Srbi ili jednostavnije Jugosloveni. Predstavljali su, kako je već naglašeno, potpunu manjinu u Bosni i Hercegovini. Zvali su ih naprednjaci i njeni članovi pripadali su svim religijskim grupama. Gavriilo Princip se na suđenju izjašnjavao i kao Srbo-Hrvat i kao Jugosloven i naglasio je da se borio isključivo za Jugoslaviju. Šezdeset godina poslije formiranja organizacije, Ivo Andrić je Ljubi Jandriću govorio o tim danima. Te su riječi dragocjeno svjedočanstvo o duhu tog vremena: “Ja sam za slogu i bratstvo bio celog svog dugog veka. Ja sam bio za jugoslovenstvo još onda kad je Austro-Ugarsku trebalo oterati s našeg ognjišta. Mi, sarajevski gimnazijalci, bili smo protiv hegemonizma bilo koje vere i bilo kojeg naroda. [...] Ne bih voleo da liči na hvalu kad kažem da sam bio predsjednik naprednjačke srpskohrvatske omladine u Sarajevu. Mi nismo bili unitaristi, kako bi to nekom moglo da izgleda; pre bi se moglo reći da smo bili panslavisti i internacionalisti. [...] Ja sam za jugoslovenstvo i danas – i pre ću da umrem takav nego da pod starost menjam uverenja!”

Ono što je uglavnom povezivalo mlade ljude bile su njihove mnogobrojne novine koje su strastveno čitali. Cilj koji je svima ovim grupama, svakoj na svoj način, lebdio pred očima bilo je političko i kulturno jedinstvo svih Jugoslovena, a kao neprijatelj ovih ideja označena je Austro-Ugarska. Sve te grupe, bez ikakvog izuzetka, stajale su na izrazito jugoslovenskom stanovištu, ispovijedajući apsolutno jednakost, upravo jedinstvo, identičnost Srba i Hrvata, pa s vremenom i Slovenaca.

Radikalizacija omladine i nastanak Mlade Bosne

Dinamiku istorije na Balkanu početkom dvadesetog vijeka pravi aktivna omladina, ma kako bila malobrojna. Dok je grupa omladinaca u Pragu bila uglavnom apstraktna i više literarna u svojim ciljevima, omladinski spontani pokret u Sarajevu i Zagrebu uzimao je revolucionarne oblike. To se od 1910. do 1914. naročito ogledalo u nizu pokušaja atentata u Sarajevu i Zagrebu na lokalne austro-ugarske vlastodršce. Prvi u nizu atentata dogodio se u Sarajevu 15. juna 1910. prilikom otvaranja Sabora. Atentat Bogdana Žerajića (1886-1910) na zemaljskog poglavara BiH, generala

Marijana Varešanina, u znak protesta zbog tuđinske vlasti i njenog gaženja sloboda, iznenadio je mnoge, najavio novo vrijeme ali i rađanje Mlade Bosne, jer ono što je on uradio ostavilo je duboke tragove u dušama mladih. U jednom pismu od 12. januara 1910. Žerajić piše: “Osjećam svu tegobu položaja u kome se nalazim. Bijedno je naše stanje. Sve što je veliko i sveto, pravo i istinito, sve je umuknulo. To mora da boli čovjeka koji istinski osjeća.” Vasilj Grđić (1875-1934) u svojim uspomename sa grižnjom savjesti govori kako je, čini mu se, otjerao Bogdana Žerajića u smrt. U gostionici kod Katića u Sarajevu, kad mu je Žerajić pričao kako nije uspio pucati na cara Franju Josipa tokom njegove posjete Mostaru, početkom juna 1910. godine, Grđić mu je odgovorio: “Nema u nas tih ljudi! Mi nemamo individualnog junaštva. Za to treba veća kultura, jači osjećaj – nacionalni – nego je plemenski ponos. Nemamo čovjeka koji će, sam, ne pitajući nikoga, zapisati jedan veliki datum!”¹¹ Grđić se dvostruko varao: takvih ljudi je bilo a Žerajića, kao ni Principa četiri godine kasnije, niko nije mogao zaustaviti u želji da se žrtvuje za narodni napredak.

Poslije neuspješnog atentata Žerajić se ubio, ali je u omladini razbuktao želju za borbom. Žerajić je otvorio oči omladini i zapalio njihovu maštu te otvorio skoro jedan novi kult – kult atentata. Kad god bi omladinci u Sarajevu prolazili pored mosta na kojem je pokušan atentat, oni bi skidali kape i odavali počast onome čije su tijelo Austrijanci željeli sakriti. Neuspješno, jer je pronađeno, makar i bez glave, pa je Žerajićev grob postalo mjesto koje su pohodili svi mladi ljudi koji su ga poštovali i koji su bili spremni isto učiniti. Gaćinovićeva brošura iz 1912. “Smrt jednog heroja”¹² posvećena Bogdanu Žerajiću, “tipu novog doba“, čitana je grozničavo i sa divljenjem. Omladinci su tek tada upoznali pravog Žerajića koga je Gaćinović citirao u svom članku i dobili želju da idu njegovim putem. Po Gaćinoviću Žerajić je govorio: “Omladina neprobuđenih naroda mora imati široko srce, kroz koje će zazvoniti bol onih koji ne umiju da govore, i njeno srce smije samo za njih kucati, biti njihov glasnik [...] Uzdignuti svojom idejom, vedri i treperavi kao proljetno sunce, mladi moraju davati duše izgladnelim i palim.” Žerajić je, veli Gaćinović u tekstu *Smrt jednog heroja*, često govorio: “Biće ljudi u omladini, u nerazorivom i nepobjednom narodu srpskom. Kada mi poginemo, doći će drugi.” Gavrilo Princip je u Žerajiću vidio svog uzora i noć uoči atentata bio je na njegovom grobu, vjerovatno da mu kaže da on pripada tim drugim.

Solidarnost među jugoslovenskom omladinom naročito je bila vidljiva početkom 1912. godine. U januaru 1912. izbile su u Zagrebu ulične demonstracije u kojima su se naročito isticali studenti i đaci. Protestovali su zbog samovolje novog hrvatskog bana, Slavka Cuvaja, koji je protiv demonstanta upotrijebio silu što je izazvalo ogorčenje omladine po cijelom jugoslovenskom prostoru. Jugoslovenski studenti u Pragu, njih 270, potpisali su pismo u kojem se otvoreno prijeti hrvatskom banu. U znak solidarnosti izbile su 21. februara 1912. u Sarajevu identične

¹¹ *Spomenica Vasilja Grđića*, Sarajevo, 1935, 149.

¹² Izašla kao zasebna brošura u izdanju *Pijemonta* 1912. V. takođe Vladimir Gaćinović, *Ogledi i pisma*, Sarajevo 1956, 117-132.

demonstracije. Osamnaestogodišnji Gavrilo Princip je prvog dana učestvovao u tuči s policijom pa mu je razderano odijelo. Jedan od organizatora demonstracija u Sarajevu zakleo se da će ubiti Slavka Cuvaja. Bio je to Luka Jukić koji će zaista 8. juna 1912. bezuspješno pokušati da ga ubije u Zagrebu. Da bi se vidjelo koliko su atentati bili popularni u to vrijeme, vrijedi napomenuti da je dan prije Jukićevog atentata u ugarskom Parlamentu Đula Kovač pokušao ubiti predsjednika Parlamenta Ištvana Tisu.

Đačke demonstracije su povisile revolucionarnu temperaturu, oživjele sjećanje na Žerajića i radikalizovale omladinu. Unutar naprednjačke organizacije formirao se jedan uži revolucionarni krug koji se sastajao u stanu Ibri Fazlinovića i Sadije Nikšića u Logavinoj ulici. Ibro Fazlinović je izjavio da je spreman izvršiti atentat na nekog višeg policijskog ili političkog činovnika a naročito poglavara zemlje. Donesen je zaključak da se izvrši atentat na zajedničkog ministra finansija Leona Bilinskog i da neko iz kruga ode u Beograd radi pribavljanja oružja. Kockom se imalo odrediti ko će atentat izvršiti, ali se više njih javilo i bez kocke. Omladina tog doba rano je počela da misli politički i socijalno i da bude isključivo subjekat u društvenim procesima. Tu opštu i političku zrelost potvrđuje i jedan izvještaj Zemaljske vlade za BiH od 21. juna 1912: "Naša srednjoškolska omladina bavi se i uvlači u one stvari kojima se bavi i koje se povjeravaju u drugim kulturnim zemljama akademskoj omladini"¹³.

Duh Mlade Bosne

Radikalizacija omladine bila je svakako povezana sa nespremnošću nemilosrdne austrougarske uprave da zadovolji sve veće političke i demokratske apetite mladih. Iza 1903. godine južnoslovenski pokret jača, a s njim i omladinski pokret. Aneksija Bosne i Hercegovine 1908. godine snažno je zatalasala već dovoljno uzburkane duhove mladosti pa bi se moglo kazati da je te godine ubrzano rađanje Mlade Bosne. Dan, mjesec i godina osnivanja Mlade Bosne se ne zna zato što organizacija nikad nije ni osnovana i zato je potpuno pogrešno uzimati 1910. godinu i Gaćinovićev tekst kao neku vremensku osnivačku odrednicu. Kad je Tugomir Alaupović 1895. godine kazao kako "raste podmladak koji će zadavati državi strašnoga posla"¹⁴ već tada se vidjelo da se na tlu Bosne i Hercegovine odrasta jedna drukčija, jača i odlučnija omladina pa bi se i ta godina mogla uzeti kao okvirni datum rađanja Mlade Bosne. Mlada Bosna nikad nije imala svog predsjednika niti detaljno razrađen program ili političku strukturu. Ona je jednostavno oko sebe magnetno okupljala samo ono najbolje što je Bosna i Hercegovina iznjedrila krajem devetnaestog vijeka. Njihov program bili su njihovi ideali koje su instinktivno osjećali i dijelili, bez mnogo riječi. Njihova religija bila je sloboda, a njihova vjera je bila svijest da mogu promijeniti svijet. Slobodu i pravdu nije trebalo opisivati, za njih se valjalo boriti, ne žaleći sebe i gledajući na druge.

¹³ Citirano prema: *Veleizdajnički proces u Banjaluci*, Banjaluka, 1987, 14.

¹⁴ Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, t. 2, Beograd, 1989, str. 523.

Ustrojstvo mladobosanskog duha bilo je veoma specifično: Balkanci po rođenju i mentalitetu, oni su kroz knjige i putovanja vidjeli i upoznali savremeni svijet. Pristalice su evropske misli i kulture po obrazovanju, a patrijahalni nacionalisti u duši. Bili su uvijek „djeca svog naroda“, koja su duboko osjećala i doživljavala narodnu kulturu. Njihova ukorijenjenost u duhu svog naroda nikad nije bila podređena svjetskim i jačim vidicima i visinama kojima su se oduševljavali. Mladi pjesnik i kritičar Miloš Vidaković (1891-1915) poručuje da “u nama i kroz nas govore svi vjetrovi naše zemlje, svi njeni zvukovi, njene svjetlosti i talasanja.” O moralnoj snazi Mlade Bosne veoma slikovito govori tekst Jove Varagića, mladog pjesnika iz grupe nekoliko veoma talentovanih književnika kojima istorija, sudbina i rat nisu dozvolili da duže žive i razviju svoj talenat. Kad je saznao da je Petar Kočić teško obolio, kao u želji da bude dostojan tog oca siromašnih koji ih je i volio i razumio, branio i usmjeravao, o njima pisao i zbog njih tugovao, citirajući Kočićeve riječi: “Ko strasno i iskreno ljubi svoju otadžbinu, gladan je i prezren kao pas, a velik i uzvišen kao bog“, Jovo Varagić je 14. marta 1914. objavio jedan istinski mladobosanski socijalni credo: “Mi smo još u prelaznoj fazi, još pipamo rukama oko sebe, ali se instinktivno okrećemo i pružamo ruke suncu, koje još ne vidimo, ali osjećamo dobro svu njegovu toplinu. Pred nama se ukazuju konture naroda koji ustaje i dolazi, pun svježih snage i borbenosti, i osjećamo novo doba koje traži nove ljude i nove prilike. Mi spremamo teren za nove događaje i nama je u dio pala časna zadaća da iskrčimo puteve po cijenu nas samih, našeg mira i naše sreće. U naša srca ulazi strasna, nepojmljiva ljubav prema svome narodu i svojoj zemlji, ne ljubav romantična i sentimentalna, nego ljubav koja je usko skopčana sa oborenim kolibama naših težaka, njihovim zaparloženim njivama i njihovim bijednim stanjem. Jednom riječi, u našim srcima je silan odraz sve naše zemlje, ali naše u punom smislu riječi, i u svakom srcu kucaju srca svih. Generacije koje danas žive, i generacije skorih dana, pozvane su da pripreme dostojniji život generacijama koje dolaze. To je instinkt matere koja hoće da održi decu, instinkt samoodržanja, i ne žaleći ni snage ni mira, mi moramo održati ovu zemlju za nas i za one koji iza nas dolaze”¹⁵.

Ove Varagićeve riječi oslikavaju mladobosance kao naglo stasalu i rano sazrelu djecu koja imaju preosjetljiva osjećanja za svim onima koji pate i kojima se čini nepravda, onima kojim društvo onemogućava da žive životom dostojnog čovjeka. Mladobosanci i njihovi pjesnici se s time ne mogu niti žele miriti i njih instinkt i odgoj tjeraju na akciju, na protest i na revoluciju ako treba. Na suđenju poslije atentata, u oktobru 1918. Princip je kazao: “Moje je bilo mišljenje da svaki koji ima dušu i osjećaja za narod koji pati, trebao bi da protestuje i učini što bilo, jer je osveta slatka i krvava”¹⁶. U Mladost Bosni, uz pojam nacionalnog oslobođenja uvijek je išao i pojam pravednijeg društva. Nikada ni prije ni poslije južnoslovenski narodi nisu imali takvu moralnu i hrabru omladinu kao onu okupljenu oko Mlade Bosne, a savremena društvena svijest koje se nepopravljivo kvari i urušava govori nam da se vjerovatno više nikad neće ni roditi.

¹⁵ Jovo Varagić, *Izabrana djela*, Sarajevo, Svjetlost 1987, 124.

¹⁶ *Osuda u atent. Procesu*, Sarajevo 1914, broj 7471 K, str. 24.

Mladobosanski esejista i erudita Pero Slijepčević govorio je za Aleksu Šantića: “Krv junačka, duša devojačka“. Ovaj opis, zapravo, savršeno pristaje svim mladobosanskim nježnim sanjarima, a naročito Gavrilu Principu. Samo Princip nije pripadao onim sanjarima koji život odsanjaju već odabranim kojima snovi daju podstrek i snagu da vlastitim djelom i žrtvom promijene okrutnu i nepodnošljivu realnost. To su oni rijetki nesebični ljudi koji zaboravljaju sebe i koji nesavladivo teže da potomstvu podare nacionalnu slobodu i socijalnu pravdu. Vladimir Gaćinović 1911. godine tvrdi da “Srpski revolucionar, ako hoće da pobedi, mora biti umetnik i konspirator, imati talenta za borbu i stradanja, biti mučenik i zaverenik, čovek zapadnih manira i hajduk, koji će zaurlati i povesti boj za nesrećne i pogažene“¹⁷.

Današnje generacije teško mogu shvatiti neodoljivu želju mladih ljudi onog doba da umru za ideju, kao da se utrkuju ko će prvi pohitati u smrt. Dok su se oko njih rojili zlo, tlačenje, oholost, podlost, sebičnost i ko zna šta još sve ne, u njima je nedodirljivo stasala i razvijala se mladalačka prostodušnost i dobrota, spontana neiskvarenost i prirodna dobronamjernost. Ljubav prema svom rodu bila je jaka kao mržnja prema osvajaču i nemirenje sa nepravdom i ropstvom. Samo ljubav im je davala snage da se žrtvuju za narodnu stvar. Mladobosanac Borivoje Jevtić na jednom mjestu veli: “Ništa nije lakše nego umreti za ideal sa svojih dvadesetak godina“¹⁸. Tu tragičnu filozofiju života sjajno i tugaljivo opisao je u svom jedinom poetskom izletu Luka Jukić. Pjesma pod naslovom *Moje geslo* objavljena je na naslovnoj strani glasila slovenačke omladine, *Preporod*, u broju od 1. februara 1913. godine: „Žao mi je svojih ljudi / I rodbine, / Žao mi je lijepe svoje / Domovine; / Žao mi je milih nada, / Mladih dana, / Žao mi je zlata svoga / Zaplakana; / Žao mi je samog sebe; / Ali šta ću? / Sve za narod i slobodu / Žrtvovaću!“ Luku Jukića razumjeli su mnogi tadašnji i rijetki današnji savremenici,

Kad se Gavrilo Princip odlučio na žrtvu, nije želio ništa više osim da društvo za koje se žrtvovao bude svjesno njegove žrtve. U drami Borivoja Jevtića *Obećana zemlja*, Princip veli: „Pred istorijom jugoslovenskog naroda, za koji smo se borili, mi ćemo drukčije biti suđeni“. Princip je bio naivniji od opreznog mudraca Ive Andrića koji je u trideset i četvrtoj godini osjetio kako nije nemoguće da iskvarena društva, kao što je ovo današnje, neće znati vrednovati nekadašnje borbe za slobodu i pravdu. U zapisu “U ulici Danila Ilića“, Andrić veli: “Možda sva tragika herojstva i jeste u tome: ne u kratkom bolu i oslobodilačkoj smrti koliko u tom što heroj, prešavši svojim delom onu kobnu liniju koja ga deli od običnih ljudi i svagdašnjeg reda stvari, ostaje sam, nema roda ni prijatelja, gubi svaku ličnu oznaku i postaje ono što naraštaji žele i onakav kakvim ga vremena čine.“

¹⁷ Vladimir Dedijer, *Književnost i istorija*, Beograd, 1985, str.65.

¹⁸ Borivoje Jevtić, “Vladimir Gaćinović u Sarajevu“, *Spomenica Vladimira Gaćinovića*, Sarajevo 1921, str. 103.

Socijalno-umjetnički angažman Mlade Bosne

Pogrešno je mišljenje da su mladobosanci vezani samo za atentat 1914. odnosno da su uglavnom težili oslobođenju od tuđinskog ropstva. To jest bila osnova i okvir njihove borbe, ali prave promjene i pravi posao je tek trebalo da slijedi. Njihovo životno iskustvo i stalno političko i socijalno nezadovoljstvo činilo ih je ne samo borcima već i organizatorima, ne samo rušiocima već i graditeljima. Bili su moderni misleći mladi ljudi sa posebno profilisanim etičkim nazorima, ali i neprikosnoveni kritičari koji su pod svoju lupu stavljali sve. Oni su željeli duboko promijeniti društvo, dokinuti primitivizam, nepismenost i ukorijenjeni konzervativizam većinskog dijela stanovništva. Htjeli su prvo vratiti dostojanstvo masama i omogućiti im redovno i slobodno školovanje. Žene su trebale postati potpuno ravnopravne i emancipovane. Namjeravali su preispitati ulogu svih institucija, kako državnih tako i vjerskih. I sve samo s jednim ciljem: izgraditi slobodno, demokratsko i moderno društvo po mjeri svojih stanovnika.

Mlada Bosna je zapravo skup produhovljene omladine čiji se duh najbolje izražavao mnogo manje u akcijama koliko u publicistici i književnosti. Mladi su redovno romantični i idealisti, a početkom 20. vijeka po cijeloj Evropi opijaju se najviše knjigama. Svi članovi Mlade Bosne takođe su bili ili strastveni čitači ili ljudi od pera. Gutali su knjige i o njima raspravljali u kružocima. I zato se o Mladoj Bosni može objektivno raspravljati jedino ako napravimo neodvojivu spregu između političkog, socijalnog i umjetničkog. A oni su sve zajedno: borci i revolucionari sa knjigom u ruci, slobodom u srcu i pjesmom na usnama. Za njih je spona između života i sna bila pretanka i skoro nevidljiva. I zato ih uzvišene riječi vezane za ideale, za slobodu i neslobodnu naciju diraju, podižu i spremaju za let.

Najupečatljiviji mladobosanac Ivo Andrić u svom ogromnom opusu nije ostavio niti jedno veće djelo o Mladoj Bosni, ali se u njegovim spisima na raznim mjestima, kao neizbježni svjedok, pojavljuje duh mladih ljudi s početka dvadesetog vijeka. U romanu *Na Drini ćuprija*, Andrić se klanja svojoj generaciji: „Bilo je i biće zvezdanih noći nad kasabom, i raskošnih sazvežđa i mesečina, ali nije bilo i bogzna da li će još biti takvih mladića koji u takvim razgovorima, sa takvim mislima i osećanjima bdiu na kapiji. To je naraštaj pobunjenih anđela, u onom kratkom trenutku dok još imaju i svu moć i sva prava anđela i plamenu gordost pobunjenika... Teško je zamisliti opasniji način da se uđe u život i sigurniji put ka izuzetnim delima ili ka potpunom slomu. Samo najbolji i najjači među njima bacali su se zaista sa fantizmom fakira u akciju i tu sagarali kao mušice, da bi on svojih vršnjaka odmah bili slavljani kao mučenici i svetitelji (jer nema naraštaja koji nema svoje svetitelje) i podizani na pijedestal nedostižnih uzora.“

Bijeda i životna filozofija stvorili su od mladobosanaca izuzetno senzibile i principijelne kritičare koji se ponosili svojim uvjerenjima jer su bili ubijedeni da ih njihova iskrenost i dobronamjernost čini dovoljno pozvanim da se bore za

univerzalna prava čovjeka svim sredstvima. Dosad neprevaziđeni tumač duha i književnosti Mlade Bosne, Predrag Palavestra, veli da su se pisci Mlade Bosne vrlo brzo „našli na strani onih pokreta koji su, lomeći dotadašnje navike, u zamah ranog ekspresionizma, težili da se u celokupnom društvenom životu, na svim područjima, u umetnosti, moralu, ljubavi, porodici i vaspitanju, podjednako kao i u filosofiji, nauci i religiji, utvrde novi, moderni, adekvatni standardi“¹⁹.

Istoričari književnosti bi trebali da u svojim pregledima književnosti posebnu pažnju posvete mladobosanskoj književnosti²⁰ s ciljem da mlade generacije koje trenutno stasaju ili će stasati u narednom periodu prepoznaju ove produhovljene buntovnike po širini duhovitih i intelektualnih vidika, plemenitosti duha, ljepoti riječi, snazi umjetničkog izraza... Iz današnje perspektive vidi se da je Borivoje Jevtić bio u pravu kad je u *Bosanskoj vili* 1913. godine, zbog njihove velike zaokupljenosti književnošću, proglasio mladobosance isključivo za „književni pravac“.

Kao i svi mladi ljudi u životnom zaletu, mladobosanci su imali širok izbor uzora prema kojima su se odnosili sa velikim poštovanjem ili divljenjem. Svako njihovo okupljanje bilo u stanovima ili u parkovima, gdje su razgovarali o svojim budućim aktivnostima redovno bi se pretvaralo u književna druženja. Svako bi komentarisao knjigu koju trenutno čita a onda bi krenula opšta rasprava gdje se kalio i ogledao besjednički dar učesnika. Mladalačka radoznost je bila neograničena pa nije bilo društvenog ni književnog pitanja toga vremena koje se ne bi dodimulo. Razgovaralo bi se i uz duge šetnje.

Sarajevski omladinci, ako bi se sastajali vani, to bi bilo obično u slabo osvijetljenoj aleji pored bivšeg Parka cara Dušana. To je bilo omiljeno mjesto konspirativnih sastanaka Dimitrija Mitrinovića (1888-1953), filozofa, esejiste, kritičara i pjesnika koji je takođe snažno uticao na mladobosance. Iako je Gaćinović bio talentovaniji književnik, može se ipak kazati da su pod Gaćinovićevim snažnijim uticajem bili svi mladobosanci koji su se više okrenuli revolucionarnoj aktivnosti, a da su oni kojima je pisanje bilo bliže od drugih aktivnosti bili više pod Mitrinovićevim uticajem. Borivoje Jevtić u svojim sjećanjima veli kako im je Mitrinović otvorao vidike velikih svjetskih književnosti²¹. Pod njegovim uticajem omladina je prevodila Vitmenove „Vlati trave“, a među prevodiocima je bio i Ivo Andrić. Prevodili su takođe Kjerkegora, Strindberga, Ibzena, Edgar Alan Poa... Mita dinamika, kako su zvali Mitrinovića, otkrivao im je svjetske klasike. Čitanje, pisanje, prevodenje i intelektualni rad bila je jedina mladobosanska utjeha u zemlji neslobode. Ili kako veli Borivoje Jevtić mladobosancima je ostalo jedino „slast čitanja i slast akcije“. I jedno i drugo pobudio je u njima Dimitrije Mitrinović. Valja dodati da utjeha nije značila bijeg od stvarnosti već lijek za smirenje neprestalne boli.

¹⁹ Predrag Palavestra, „Počeci srpskog ekspresionizma“, *Savremenik*, 8-9, 1974, 104.

²⁰ Na ovom mjestu treba naglasiti pionirsku i dosad nepravazidenu studiju o duhovnoj i umjetničkoj snazi Mlade Bosne koju je uradio Predrag Palavestra, *Književnost Mlade Bosne*, I-II, Sarajevo 1965.

²¹ Borivoje Jevtić, *Pisci i maske*, Sarajevo 1962, 24.

Na širem intelektualnom planu na Mladu Bosnu, ali i cjelokupnu jugoslovensku omladinu, najviše uticaja imao je Jovan Skerlić (1877-1914). Bio je neizabrani i neformalni duhovni vođa cijele jedne generacije rođenih u posljednjoj deceniji 19. vijeka. Slučaj je htio da je svoj posljednji tekst posvetio jugoslovenskoj omladini, poslije učešća na Njegoševoj proslavi u Pragu 23. aprila 1914, na koju su ga pozvala jugoslovenska đачка društva u Pragu. Jovan Skerlić je pomno pratio rad omladine, često pisao o mladim književnicima i umjetnicima, ali i o mladim nacionalnim radnicima. Umro je iznenada u 37. godini, a ostavio iza sebe djelo i karizmu kao da je živio dvostruko više. Na Skerlićevoj sahrani 16. maja 1914, dvije nedjelje uoči svog posljednjeg odlaska u Sarajevo, u ime Mlade Bosne vijenac je nosio Gavrilo Princip²².

Uticaj Jovana Skerlića na mladobosansku inteligenciju bio je ogroman, ali treba znati da je veći bio njegov uticaj na omladinu na nacionalno-političkom i socijalnom nego na književnom polju. Divljenje velikanima kod mladobosanaca nije nikad bilo na užtrb kritičnosti. Mlada Bosna, naime, ne bi sačuvala sliku buntovnika da nisu znali staviti pred čin preispitivanja i takve autoritete kao što je Skerlić. Kao i Skerlić, mladobosanci su imali visoko razvijenu svijest o neminovnosti društvenih promjena kojima bi razum i znanje davali oblik i karakter. Imali su identična gledišta o ulozi književnosti, morala i znanja u društvu i o potrebi da svaka individua odrasta u zdravom nacionalnom duhu koji je početkom dvadesetog vijeka bio oličen u duhu jugoslovenstva koji je lebdio iznad primarnog nacionalnog duha. Međutim, po pitanju uloge i prisustva revolucionarnog u stvaralaštvu i književnosti, o slobodama u umjetnosti, došlo je do neslaganja između Skerlića i nekih mladobosanaca. Iako se nije radilo o polemici, Miloš Vidaković, autor više tekstova u listovima kao što su *Narod*, *Srpska riječ* *Bosanska vila* i *Srpska omladina*, povodom šeste Skerlićeve knjige *Pisci i knjige*, objavio je u *Narodu* jedan tekst prepun smjelosti. Naglasivši svoje neslaganje s postavkama velikana kritične misli kod Srba, Vidaković je čak ponudio drukčiju koncepciju kritike, smatrajući da Skerlićeva briljantna misao zna ponekad biti i nesavitljiva i puna predubjeđenja. Mladobosanci su uspjeli samouvjereno afirmisati jednu novu koncepciju umjetnosti koja bi bila baš njihova. “Celo dosadašnje delo g. Skerlića”, pisao je Vidaković u *Narodu* 1913. godine, “jedna je građevina, sa jednakim metodama, živošću izražavanja i diskutiranja, sa jednakim idejama i zahtevima, izvedenim do poslednjih konzekvenca. To je bio razlog netolerancije prema izvesnim piscima našim, kojima se ipak ne može odreći vrednost. Individualnost g. Skerlića i suviše je jaka da bi se mogla pomiriti sa drukčijim pogledima, dozvolivši ih, i uživati u delima ljudi koji imaju drukčije ideje i raspoloženja. U impresionističkoj kritici, koju mi volimo, to je međutim moguće. Kritičar je, kako neko reče, beskućnik koji nema svoga stana, nego se nastanjuje u tuđim kućama, uživajući u svemu što mu one daju. Prolazi kroz knjige kao kroz raskošne odaje. [...] Ne procenjuje dela, nego ih voli, ne sastavlja zakonike o lepoti, nego se povodi za svojim srcem i željama. [...] Daleko srećniji su oni koji proživljavaju

²² Sem Principa, sahrani su od mladobosanaca takođe prisustvovali Đulaga Bukovac i Vladeta Bilbija. Svom mlađem bratu Nikoli, Princip javlja: „Umro je najveći čovjek Srbije“.

живот, proživljavaju sve emocije koje im pružaju umetnička dela, zahvaljujući im za svaku tugu, svaku radost, svaki strah i nežnost koju su doživeli.“

Vidaković se nije slagao sa Skerlićem da je zadatak intelektualnih i duhovnih snaga da podižu nacionalnu svijest i duh kolektivnosti. Nasuprot tom stavu, Vidaković privileguje princip slobode umjetničkog stvaranja, smatrajući da umjetniku mora biti ostavljeno neprikosnoveno pravo da piše kako mu srce i savjest diktiraju. Umjetnik mora biti iskren i neposredan, bez obzira na to da li će, i koliko, njegova riječ djelovati na buđenje i vaspitanje nacije. “Pogled na svet”, piše Vidaković u *Narodu*, “biva obrazovan od života, događaja i prilika, i samo ga život može promeniti. [...] Zahtevati od ljudi da pišu drukčije nego što im nalaže njihova celokupna unutrašnjost, može se samo onda kada se hoće umetnosti da da izvesna pedagoška tendencija. Tu leži pogreška. Umetnost ne vaspitava. Njoj nije zadaća da učini svet boljim.“ Iako Skerlić nije bio ni prijek ni samoljubiv čovjek, Vidakovićeve kritika predstavljala je pravi podvig u ono vrijeme i daje jasniju sliku do koje mjere su oni bili vezani za apsolutnu slobodu koja je za njih bila apsolutni cilj.

* * *

Jugoslovenska omladina s početka dvadesetog vijeka, čiji je najupečatljiviji dio bila Mlada Bosna, predstavljala je primjer patriotizma, saosjećajnosti i neustrašivosti u moru inertnosti i straha. Tu generaciju je posebno karakterisala politička nestrpljivost i ogromna energija pomiješana sa dubokom sviješću da je taj naraštaj sposoban i rođen da mijenja svijet. Sticajem okolnosti ta su djeca zaista ubrzala svjetsku istoriju.

Vrijednost i snaga Mlade Bosne ogleda se najviše u tome što je djelovala u najtežim mogućim uslovima: u neslobodnoj zemlji bez pravde željeli su iznad svega slobodu i pravdu i za njih se borili ne obazirući se na posljedice; u zemlji u kojoj je većina zazirala od jugoslovenstva, bili su Jugosloveni, ne obazirući se na to što su kod većine Srba i Hrvata tog doba bili osuđeni kao izdajnici koji se odriču vlastitih nacionalnih osjećanja. Sami sebe su svjesno osudili na patnje, mučenje i neizvjesnost. Drugi su se pobrinuli za okove, tamnice i vješala. Zbog njihove nepokolebljivosti, nesalomivosti i principijelnosti progonila ih je vlast u školama i van škola, a roditelji u kućama. U stalnoj oskudici i gladi, svega su se mogli odreći osim ideala i nezaustavljive želje da se žrtvuju za one koji dolaze, uključujući i one koji ih danas ubijaju po drugi put.

Namjera ovog teksta upravo je podsjećanje na te zaboravljene manjine i njihove ideale koje savremeno doba često ignoriše jer se ne uklapa u njihovu novu političku filozofiju. Bila je to manjina koje je gledala daleko i široko, jednostavnim i jasno definisanim mislima. Zacrtali su sebi najtežu i najpogibeljniju putanju, onu koja ide pravo, a ne krivudavo. U svojoj zanesenosti i dobronamjernosti, u silini poleta koji niko nije mogao ugušiti niti tim letačima odsjeći krila, nisu mogli ni htjeli

predvidjeti munje i gromove koji će se, kad njih više ne bude, u tačno određenim razmacima i nikad slučajno pojavljivati na horizontu njihovih nedosanjanih snova. Pero Slijepčević bi kazao: “Počivajte mirno, naivni mladi junaci. Vi ništa niste izazvali. Dogodila se druga, inače česta stvar: lukavi, zreliji od vas, poslužili su se vašim dečaćkim delom i protumačili ga kako je njima trebalo. To vaše delo bilo je čestita neka ludost, neoprezni jedan gest poniženih i uvredjenih – ali kakvo je da je bilo, ono je vaše i samo vaše.”